

Bevezetés.

Bányamivelésünk legrégibb korszakát oly sűrű homályba burkolva találjuk, hogy abban teljes lehetetlen megkülönböztetnünk, hogy ki, hol, és mit mivelte?

Egész átalánosságban megemlíttetik a XIV-ik század második felében, hogy akkor Selmech körül már sok elfúlt régi bánya volt, de igen tévednénk, ha ebből azt akarnók következtetni, hogy a teléreket már a XIV-ik vagy XV-ik században nagy mélységre lefejtették; a vízemelés akkori módja mellett, kötéllel s vederrel, a mélység, meddig a vizet tartani lehetett, ritkán haladta meg a 20 ölet, és még a XVII-ik század elején is, midőn már szivattyúk voltak alkalmazva, alig bírtak 50 ölnyire lehatolni a tárna talpa alá.

A selmechi bányák a hegység legmagasabb pontjai körül feküdvén, vízerővel nem rendelkezhettek, a kézierő vagy lóerő pedig igen költséges vala; szükséges volt tehát már igen korán, hogy a víz levezetésére tárnákat alkalmazzanak, melyeknek hajtására csak az ék és kalapács lassu munkája állott rendelkezésükre egészen a XVII-ik század első negyedéig; 1627-től kezdve azonban már a repesztőpor gyorsította a munkát, a beható és feltáró vágatok gyorsabban elérték céljukat, de gyorsabban ment a fejtés is, nagyobbodott a termelés, és megengedte, hogy a termelés folytonosságának biztosítására költségesebb eszközök alkalmaztassanak. Ekkor kezdettek azután

nagyobb gondot fordítani a bányamivelés eredményeinek tüzetesebb feljegyzésére is; a bányák állapotának minősége a régiebb jelentésekben és följegyzésekben alig említettik, és a följegyzések főképen csak birtokváltásokra vonatkoznak, melyekből néha azt is megtudhatjuk, hogy a bányának értéke akkor mennyire becsültetett. Vonatkoznak továbbá a régi feljegyzések peres ügyekre, határ kijelölésekre, és vizemelési ügyekre.

E feljegyzések nem adnak ugyan semmi felvilágosítást a tulajdonképeni bányamivelés menetéről, de még is szükségesnek találtam azoknak föl vételét e munkámba, mert csak e hírekből tudhatjuk hogy mely bányák állottak a régi időkben mivelésben.

A régiek bányamivelési költségeinek megítélésére igen alkalmas egy szabályzat, mely 1515-ben Kreussel Lőrincz bírósága alatt adatott ki, e szabályzat szerint:

egy sáfár heti fizetése olyan nagy bányaműnél, hol bányaugyelők is (Hutleute) voltak alatta	1	frt	25	den.
egy bányaugyelő (Hutmann) heti fizetése	1	"	—	"
„ közönséges bányaugyelő, ki alatt 4—5 munkás állott, kapott hetenként	—	"	90	"
a legjobb szakmányos vájár kapott hetenként	—	"	70	"
egy közönséges vájár	—	"	65	"
„ vájársegéd	—	"	60	"
„ vitlázó	—	"	50	"
„ bányatiszt (Überraiter)	1	"	25	"
„ sáfár nagy kohónál	1	"	25	"
„ olvasztó kapott hetenként 5 műszakért	1	"	—	"
„ jó kohómunkás	—	"	70	"
„ malom sáfár (zúzó műnél)	1	"	—	"
„ szérelő	—	"	65	"

E szabályzatban határoztatott egyszersmind, hogy ha valaki gazdát akar változtatni, köteles 14 nappal elébb felmondani szolgálatát: az ércmalom munkásai és a szérelők Szent-Mihály naptól Szent-György napig reggel 5 órától esti 5 óráig, és Szent-Györgytől Szent-Mihályig reggeli 4 órától esti 4 óráig kötelesek dolgozni sat.

A kisebb bányák üzemét a bányaugyelő (Hutmann) vezette; a nagyobb bányáknál főtiszt volt a sáfár, ő reá volt

bízva nemcsak az üzem vezetése és a bányaugyelők ellenőrzése, hanem a személyzet élelmezése is, ő látta el a személyzetet élelmi szerekkel és itallal, és az ezért járó összegeket a hetenként tartott bérfizetések alkalmával az illetők béréből levonta; neki adták át a bányarészesek a heti költséget, és ő fizette abból a munkásokat egyenként. A sáfár alatt állottak a bányaugyelők (Hutleute), kik az üzem részleteit kezelték.

A munkások között háromféle vájárok voltak megkülönböztetve: a szakmá ny o s é r c z v á j á r o k (Lehenhäuer), kik a termelt ércz mennyisége után kaptak fizetést; meg volt ugyanis határozva, hogy hány veder (Rümpel) érczet kell termelniök egy forintért; azután voltak n a p s z á m o s é r c z v á j á r o k (Lohnhäuer), ezek napszám szerint fizettettek, és k ö f e j t ő v á j á r o k (Poshäuer, vagy Buszhäuer) ezek részint szakmányban öl vagy lachter szerint, részint napszámban dolgoztak, és nem azért neveztettek „Buszhäuer“-eknek, mintha büntetésből dolgoznának, hanem mivel munkájuk meddő vala, tehát a „Zubusz“, vagyis a kirovott költség által a vállalkozók terhére kellett bérüket fedezni.

Annak, hogy valaki büntetésből bányamunkára ítéltetett de így Selmecezen dolgozott volna, a legrégebbi iratok közt sincs semmi nyoma; és ez természetes is; mert ha a gonosztevők bányamunkára ítéltettek volna, ez a bányászok állását és munkáját megbecsteleníté vala; a bányászok pedig az ő foglalatosságukat mindig akármi féle más foglalatosságnál előbbvalónak és nemesebbnek tekintették.

A vitlázók, csillérek, takarítók, napszámban dolgoztak; az érczvásztók pedig, kik közt gyakran nők is kaptak foglalkozást, szakmányban dolgoztak; megvolt ezeknél is határozva a rümpelek száma (Zahl), mennyit egy forintért választva beadniök kellett. A szakmánymeghatározást „Zahlgeben“-nek nevezték, a „Geding“ kifejezés a XVII-ik század közepéig nem fordul elő. Mind e tiszték és munkások béreit, valamint a felhasznált anyagok költségeit is a bányavállalat fedezte.

A szakmányos érczvájárok csak 4 óráig dolgoztak egy folytán a bányában, de naponként két munkaszokot kellett teljesíteniök; a többiek nyolczórai munkaszakokat végeztek naponként.

Nem szabad összetévesztenünk a „Lehenhäuer“-eket kik munkások valának, a „Lehenschaft“-okkal, — hűbér-esekkel, — mely név alatt a termelt érczeknek bizonyos hányadát haszonbérül a birtokosnak fizető oly vállalat értetett, mely ha nem volt termelés, nem is fizetett haszonbért. „Lehenschaft“ lehetett egyes munkás is, ki saját költségén dolgozott az elérendő áldás reményében; de lehetett ilyen albérlő kisebb — nagyobb társulat is, sőt volt néha maga a kincstár is.

Azon tiszteken kívül, kiket a vállalat fizetett, voltak még külön bányatisztek is (Überraiter), kik a sáfárok felett állottak, de az üzemet közvetlenül nem vezették, hanem csak ellenőrizték, ezek nem voltak a bányavállalat tisztjei, hanem egyes tehetősebb vállalkozók megbizottjai. E tiszteket nem fizette a vállalat, hanem az őket megbízó vállalkozó. Az „Überraiter“-ek tehát nem csak egy bánya üzemét ellenőrizték, hanem mindazokét, melyeknél gazdájuk érdekelve volt. Így azután egy oly bánya üzemére, melynél több tehetős polgár volt részes, több „Überraiter“ is felügyelt, mindegyik főképen a végett, hogy a maga urának érdekeit megvédje; ami annál szükségesebb volt, mert a termelt érczek minden szombaton szétosztattak a bánya részesei között.

Az egész kezelés átaljában a nélkül történt, hogy csak egy betűt is írni kellett volna, a napszámban dolgozók mindegyikének megvolt a maga „rovás“-a. szakmáiban dolgozók érczrümpelei megszámláltattak, és jelen lévén minden bányarészes, vagy az ő Überraitere, a fölmerült költségek szombaton kifizetettek, és a termelt ércz átvétetvén, a heti számadás, a „Raitung“ be volt végezve. Már 1535-ben javasolta egy bizottság a selmeczieknek, hogy minden bányavállalatnál egy bányairnok (Bergschreiber) alkalmaztassék, ki a termelést és költségeket följegyezze, hogy e följegyzésekből a számbavétel (Raitung) alkalmával a kisebb részesek is megtudhassák, hogy mennyi és mire adatott ki, és mennyi termeltetett? De e jó tanács fogantatásának szükségét csak 20 — 30 évvel később látták be a selmecziek, a mikor aztán alkalmazták a bányairnokokat, kik egyszersmind kémlészek is valának.

Az egész időszak alatt, melyről a tovább közlendő adatok

szólnak, a bányánál levő tiszték és ügyelők minnyájan a munkások sorából emelkedtek józan ész, ügyesség, és szorgalom által vezetői tisztségükre.

A bányászati jogügyek rendbentartása, és a bányatörvények és szabályok megtartása felett való örködés a bányamester vagy bányabíró teendőihez tartozott, ki egyszersmind üzemi dolgokban is tanácsadójuk volt a bányapolgároknak; az ő segítségére állott egy irnok és két bányaesküdt. A bányamester régebben a város tanácsának tagja volt, de már 1537-ben kimondatott határozatilag, hogy a bányamester más hivatalt ne viseljen, s csak egyedül a bányáügyekkel foglalkozzék. A bányamestert a város választotta, és a király erősítette meg hivatalában, fizetését a királyi kincstárból kapta.

A bányamivelés terményeit minden bányamivelő feldolgozhatta saját kohójában, vagy másoknál, de a termelt ezüstöt s aranyat köteles volt a körmöczi pénzverőnél beváltani, és igen szigorú törvények tiltották a veretlen arany és ezüst kivitelét az országból, vagy magán-eladását. Minthogy pedig a királyi kincstár Körmöczön a beváltott arany és ezüst értékét nem fizette meg teljesen, hanem a beváltási árt tetszése szerint állapította meg, ez által rendkívül nagy nyereséget húzott a magánbányászatból; így például Mátyás király, 1466-ban midőn pénzre volt szüksége, csak 4 frt. 50 denárt adott egy márka 15 latos ezüstért, 1545-ben a beváltási ár 5 frt. 75 denár volt, veretett pedig egy 15 latos finomságu márkából 8 frt. 12 denár, és a beváltott ezüstben levő arany-érték különbsége egyszóval a kincstáré maradt, mert az arany értéke csak úgy törített meg, mintha ezüst lett volna.

A kincstár tehát rendkívül érdekelve lévén a magánbányászat termelésénél, érdekeinek megóvása végett már a legrégibb idő óta tartott Selmeczen alkamaragrófokat, és 1549 óta saját emberei által kezeltette a selmeczi válató műhelyt is mely az előtt bérbe volt adva.

1568-ban szabályoztattak e kincstári tisztviselők és szolgák illetményei; e szabályzat szerint:

Ritschard György alkamaragróf kapott a maga személyére, továbbá 3 ló, egy lovász, egy ajtón álló, és

egy olyan irnok tartására, a ki ötöt helyettesíteni képes volt évenként . . . . . 600 ftot

Az alkamara gróf ellenőre, kinek a kamara udvarban egy szobája és irodája volt, kapott évenként . . . 140 ftot

A bányamesternek, hogy minden polgári foglalatosságot abbahagyhasson, és magát egészen hivatalának szentelhesse, járt évenként . . . . . 208 ftot

A főaranyváltó kapott évenként . . . . 165 ftot

A második aranyváltó, kinek egy fiatal kémlészt is kellett tartani, kapott évenként . . . . . 185 ftot sat.

Még Mária királyné ideje óta szokássá vált, hogy a kincstár a vesztességben levő bányamivelőknek kamat nélkül kölcsönöket adott a mivvelés folytatására, sőt gyakran a mivvelés egész költségeit ő előlegezte. Ezen kívül pedig egyes bányarészek és bányák a kincstár birtokába jutván, idővel szükséges lett a selmeczi kincstári személyzet szaporítása; az alkamara gróf helyett pénztárnok és könyvvivő alkalmaztatott, és 1592-ben egy kincstári bányatiszt is; mindazonáltal nem volt a kincstárnak saját bányamivvelő személyzete 1640-ig, midőn a Brennerszövetkezet bukása és felbomlása után Felsőbiebertárná egészen a kincstár kezelése alá jutott.

A legrégebbi időkben minden tehetősebb bányapolgárnak meg volt a maga kohója, és mellette egy-egy érczörlő malma. A kincstár csak 1578 körül jutott egy kohó birtokához, mely Hodruson Dóczy birtokán feküdt, és az előtt a Handlerbstolln-hoz tartozott; 1611-ben rendeltetett, hogy a magánkohók idegen érczeket vagy marákat be ne válthassanak, és oly bányabirtokosok, kiknek kohójuk nincs, kötelesek legyenek termelt érczeiket és maráikat a kincstári kohóban beváltani.

A bányamivvelés terményei: érczek és marák, régebben Umbgang és Rumpel számra vétettek át a kohókhoz, egy Umbgang-ban 16 Rumpel volt, és hogy hány Rumpel számittassék egy mázsára, azt mindig a bányabiró határozta meg. A vasérczek pedig „Hüll“ vagy fuvar számra vétettek át, és egy Hüll-re 12 mázsa számíttatott, egy mázsában pedig 120 font volt.

1629-ben rendeltetett, hogy a mágánkohók beváltmányai is megkémeltessenek a kamarai kémlő műhelyben. Ekkor volt kohója: a kincstárnak, a Brennerszövetkezetnek, Frisowitznak, Vichter örököseinek, és Khernnének.

1633 october elsejétől kezdve a bányatermének súly szerint vétettek át a kohókban és nem rümpel számra. Egy mázsában volt akkor 120 font; a kémelésnél azonban csak 100 font kémlesúly méretett be az érczből vagy marából, és azon ezüst, mely ebből a bemérett mennyiségből esett, mondatott a beváltmány mázsánkénti fémtartalmának. Olvasztási költségül 1 ft 80 denár — 2 ft számittatott mázsánként; rendszeren azonban minden beváltató terményeit külön dolgozták fel, a beváltató fizette azután a felmerült költségeket és átvette a kihozott ezüstöt; csak 1648 után, midőn már a kincstár is nagyban termelt és több kohóval birt, fordítottatott nagyobb gond az olvasztandó anyagok elegyítésére.

